

Balkan Ülkelerinde Osmanlı Eserleri Üzerine İstatistikî Değerlendirme

Mehmet Zeki İBRAHİMİL*

Hamza KELEŞ**

Öz

Balkanlar'da beş asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, fethin ilk yıllarından itibaren sistemli bir iskân politikası yürütülmüştür. Anadolu'nun değişik bölgelerinden Türk aşiretlerin gönüllü veya zorunlu iskâna tabi tutulmasıyla bölge kısa zamanda Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır (Barkan: 1952, s. 56-59)¹. Osmanlı Devleti, bölgenin sahip olduğu stratejik, askeri, ticari, ekonomik, sosyo-kültürel öneminden dolayı, Balkanlarda geçici olarak değil, bölgeyi yurt edinme ve vatan yapma gayesi olduğundan yoğun bir şekilde imar faaliyetlerine girişmiştir. Mevcut şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken, yeni şehirler ve yerleşim yerleri de kurulmuştur. Şehirlerde, bir cami etrafında gelişen külliye yapıları, şehrin fiziki yapısına yön vermiştir.

Konuyla ilgili Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış makale, kitap ve tanıtım amaçlı çalışmalar vardır. Bu yayınları üç ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta olanlar birinci el kaynak özelliğini taşıyanlardır. İkinci grupta olanlar derleme ve yorum ağırlıkta olanlar, üçüncü grupta olanlar da tanıtım amaçlı, eksik, yanlış ve bilgi kirliliği olan yayınlardır. Bu üçüncü grupta olanları bildiri metnine dahil etmedik.

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

** Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, C.13, Ekim 1951-Temmuz 1952, No:1-4, s.56-59;

Türkçe yayınların başında Halil İnalçık² , “Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid”, Semavi Eyice'nin “Üsküp'teki Türk Devri Eserleri” ve “Ohri'deki Türk Devri Eserleri”³ , Mehmet İnbaşı'nın “Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası”⁴ , F. Yenişehirlioğlu, “Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları”⁵ , Mehmet İbrahimgil, “Makedonya'da Türk-İslam Mimarisi'nde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri”⁶ , M. İbrahimgil, “Kosova'da Türk Eserleri”⁷ , Lubomir Mikov⁸ , “Bulgaristan'da Alevi Bektaşî Kültürü”, Raif Virmica'nın Kosova'da Türk Eserleri”⁹ , Mustafa Özer'in “Üsküp'te Türk Mimarisi”¹⁰ , Lidya Kumbaracı-Bogoyeviç'in Makedonca ve Türkçeye kazandırılmış “Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri”¹¹ , Mehmet Tevfik, “Manastır Vilayeti”¹² , Zoran Pavlov¹³ , Sevil Osmani¹⁴ İsmail Bıçakçı¹⁵ , Evangeliya Balta -Mustafa Oğuz¹⁶ , “Liva-i Resmo”, Halit Eren¹⁷ , “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi”, C. Rodoslu¹⁸ , “Oniki Adada Türk Eserleri ve Türk Nüfusu” isimli çalışmalarını sayabiliriz.

Konuyla ilgili yabancı dilde yayınlardan ise, Ersi Brouskari, “The Ottoman Architecture in Greece”¹⁹ , M. Kiel, “The Ottoman Hamam And The Balkans”²⁰ ve “Ottoman Architecture İn Albania”²¹ adlı eserleri; Grigor Boykov, Demographic Features Of Ottoman Upper Thrace: A Case Study On Filibe, Tatar Pazarcık And İstanımaka (1472-1614), Department of History Bilkent University, Ankara, 2004; Amir Paşiç, “Islamic Architecture in Bosnia And Hercegovina”²² ; Hüsrev Redziç, “İslamska Umetnost, Umetnost na tlu Jugoslavije”²³ ; Hazim Şabanoviç²⁴ , “XVIII. Asra Kadar Yugoslavya Ülkelerinde Türk-İslam Kültürü”, M. Goykoviç, “Stari Kameni Mostovi” (Eski Taş Köprüleri)²⁵ ; V. Firiç'in “Tvrdzava Klis”²⁶ ; İ. Mazuran'ın “Srednovekovni i Turski Osijek”²⁷ ; A. Andrejeviç, “İslamska Monumentalna Umetnost XVI. Veka u Jugoslaviji, Kupolne Dzamije”²⁸ ; C. Franjevac, “Franjevci u Iloku”²⁹ ; Nenad Moaçanın, “Slavonija Pod Turskom Vlasçu”³⁰

² İnalçık, Halil, Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid, TTK, Ankara, 1987; “Rumeli”, İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul 1964, s. 770.

³ EYİCE S., Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri, Vakıflar Dergisi, sayı: VI, İstanbul 1965, s.137-145.

⁴ İnbaşı, Mehmet, Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455-1569), (A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995.

⁵ YENİŞEHİRLİOĞLU, F., Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları, Ankara, 1989.

⁶ İbrahimi, M.Z., “Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemeleri”, Gazi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989; İBRAHİMGİL, M.-TURAN, Ö., Balkanlarda Türk Mimarisinden Örnekler, TBMM, Ankara, 2005;

⁷ İbrahimgil, M. Z., - KONUK, N., Kosova'da Osmanlı Mimarisi Eserleri, C. 1-2, Ankara 2006.

⁸ Mikov, Lubomir, Bulgaristan'da Alevi Bektaşî Kültürü, (Çev. Orlin Sabev), İstanbul, 2008;

⁹ R. Virmica, Prizren Camileri, Prizren 1996; Kosova ' da Osmanlı Mimari Eserleri, I, Ankara 1999, 110 – 111;

¹⁰ ÖZER, M., Üsküp'te Türk Mimarisi, Ankara, 2006.

¹¹ Kumbaracı-Bogoyeviç, L., Osmanski Spomenici vo Skopje, Skopje, 1998; “Les Turbes De Skopje”, Atti Del Secondo Congresso Internazionale Di Arte Turca (26-29 Settembre 1963 Venezia), Napoli, 1965, s.31-39; Mustapha Pasha's Mosque Skopje, Zagreb, 1975 vd. yayınları.

¹² Tevfik, Mehmet, Manastır Vilayetinin Tarihçesi, Beynelminel Ticaret Matbası, Manastır, 1327/1910-1911.

¹³ Pavlov, Zoran, Pavlov, Z., “Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002 ve diğer yayınları.

¹⁴ Osmani-Bülbül, S., “Makedonya'da Osmanlı Dönemi Türk Dini Yapılarında Ahşap Süsleme Sanatı” 14.-19.yy., Gazi Üniversitesi, 2000; “Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bil. Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011. (Doktora)

¹⁵ Bıçakçı, İsmail, Yunanistan'da Türk Mimarisi, İstanbul, 2000

¹⁶ Evangeliya Balta – Mustafa Oğuz, Liva-i Resmo, TTK, Ankara, 2009

¹⁷ Eren, E., Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi. Eskişehir: Osmangazi Üni. Sos. Bil. Ens. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2008.

¹⁸ Orhonlu, C., Oniki Adada Türk Eserleri ve Türk Nüfusu. Türk Kültürü, S.24, Ankara, 1964, s. 31-34.

¹⁹ Ersi Brouskari, “The Ottoman Architecture in Greece”, Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post-Byzantine Antiquities, Athens, 2008.

²⁰ KİEL, M., “The Ottoman Hamam And The Balkans”, Art and Archeology Research Papers, (April 1976), No.1, London, 1976, s.87-96; Ottoman Architecture in Albania, 1385-1912, İstanbul, 1990; Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, (Çev.İlknur Kolay), Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000;

²¹ Machiel, Kiel; Ottoman Architecture İn Albania (1385-1912) İstanbul, 1990; Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı, TTK, Belleten C. 35, Ankara 1975, s. 45-61 ve diğer yayınları.

²² Paşiç, Amir, Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina, İstanbul, 1994.

²³ Şabanoviç, Hazim, “XVIII.Asra Kadar Yugoslavya Ülkelerinde Türk-İslam Kültürü”, (Çev.İ.EREN), Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl I, S.4, Ankara, 1964, s.282-309; İslamska Umetnost, Umetnost na tlu Jugoslavije, Beograd, 198 ve diğer yayınları. .

²⁴ Gojkoviç, Milan, Stari Kameni Mostovi, Beograd, 1989 ve diğer yayınları.

²⁵ Firiç, V., “Tvrdzava Klis”, Povijesno-Graditelska Studija, Split, 1996, 31-140

²⁶ Mazuran, Ivo, (1994), “Srednovekovni i Turski Osijek”, Školska Knjiga, Osijek, 107- 223.

²⁷ Andrejeviç, Andrej, “İslamska Monumentalna Umetnost XVI. veka u Jugoslaviji, Kupolne Dzamije”, Kn.24, Belgrad, 1984; Spomenici İslamske Umetnosti, Novi Pazar i Okolina, Belgrad 1969, s.195-214 ve diğer yayınları.

²⁸ Franjevac, Cvekan, “Franjevci u Iloku”, Ilok, 1986;

³⁰ Moaçanın, Nenad, “Slavonija Pod Turskom Vlasçu”, V. Znanstveni Sabor Slavonije i Baranje, Osijek, 1991

A.Stojanovski, "Gradovite na Makedonija od Krajot na XV do XVII vek"³¹; Vesna Miović'in "Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana"³²; V. Miović, "Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Eyaleta i Hercegovackog Sandzaka"³³; K.Tomovski'nin "Camija vo Bitola" (Manastır Camileri)³⁴, Gliša Elezoviç³⁵ "Turski Spomenici, 1348-1520", Duřanka Bojaniç³⁶, "Les mousallas dans la ville Balkanique; Salih Tihic³⁷ "Islamska Umjetnost na Tlu Jugoslaviye, Svijet Islama", Eleni Kanataki³⁸, Hermes Balduci³⁹, ve Heart W. Lovry'nin⁴⁰ adlı kitap ve makaleleri sayabiliriz. Ebetteki isimlerini burada zikredemediğimiz pek çok yerli ve yabancı tarihçi, sanat tarihçisi, mimar ve arařtırmacının yayınlarını bahsedebiliriz.

Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde, Vakıflar Genel Müdürlüğü fihrist defterlerinden (Kuyûd-ı Kadime / Eski Kayıtlar olarak adlandırılan 756, 757. ve 758. Fihrist defterlerinden) takriben 16.000 vakıf ve kamu eserinin inşa edildiğı tespiti yapılmıştır (Ayverdi: C.I-IV, 1981, 1982)⁴¹. Söz konusu bu defterlerde kaydı olamayan veya kaybolan defterler olabileceğini hesaba katarak bu sayının çok daha fazla olabileceğı ihtimali vardır. Son 15-20 yıldır farklı kurumlara ait değişik projeler adı altında yöneticiliğini yaptığımız arazi çalışmalarında, Balkan ülkelerinde mevcut yapıların takriben % 80-85'i yerinde incelenerek envanteri çıkarıldı. şu an itibarı ile Osmanlı Eserlerinin Envanteri tamamlanmış olan ülkeler arasında Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Karadağ ve Yunanistan olmak üzere 7 ülkedir. Envanter çalışmaları devam eden ülkeler arasında Sırbistan, Macaristan, Romanya ve Bosna-Hersek'i sayabiliriz. Bu ülkelerde de arazi çalışmalarının kısmen yapılmış olmakla birlikte yeniden gözden geçirilmesi ile arşiv belgelerinin incelenmesi ve arazideki yapılarla birleştirilerek yeni çalışma metoduna göre oluşturulması gibi eksiklikleri bulunmaktadır. Bu çalışmalardan asıl amaç, söz konusu Balkan ülkelerindeki vakıf eserlerinin tespiti kadar bu vakıf eserlerine ait akarı olan vakıf mallarının tespitinin yapılmasıdır. Çünkü asıl amaç ilgili ülkelerde her vakıf eseri için hukuki dosya oluşturarak geçen zaman içinde tüzel veya özel kişiler tarafından gasp edilen, kamulaştırılan veya el konulan bu yapıların hukuki süreç ile oradaki mevcut İslâm Dini teşkilatlarından Baş Müftülük, İslam Birliği Meşihati veya Riyaseti gibi kurumlara iade edilmesidir. Türkiye'de gayr-ı Müslimlere ait vakıf malları hukuki bir sürece tabi tutulmadan iade edildiğı gibi, Balkan ülkelerindeki adı geçen kurumlara teslim edilerek, bu kurumların mali yönden güçlendirilmesi amacı taşımaktadır. Buna örnek olarak Bulgaristan'da başlatılan bu hukuki çalışmalar 1913 Bükreş Antlaşmasını 6. Maddesine istinaden (Bükreş Antlaşması, 1913)⁴² %30'a yakın vakıf eserine ait vakıf malları Bulgaristan Baş

³¹ Stojanovski, A., "Islamskata Umetnost vo Makedonija", Skopje, Kniga I, 1969, s.315-324; Osvrt na vakafite i vakafskite imoti vo Tetovskata nahija vo XV i XVI vek, GINI, br.3 Skopje 1976, 151-168 ve diğer yayınları.

³² Miović, V., "Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana", Dubrovnik 2005

³³ Miović, V., "Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Eyaleta i Hercegovackog Sandzaka", Dubrovnik, 2008.

³⁴ TOMOVSKI, K., "Camii vo Bitola", Godišen Zbornik na Tehniçkiot Fakultet, Broj 2, Skopje, 1956/57, s.29-60; "Pregled Na Poznačajnite Turbinja Vo Makedonija" Univerzitet Vo Skopje, Zbornik na Tehniçkiot Fakultet (1957-58), III-3, Skopje, 1957-58, s.95-111.

³⁵ Elezoviç, G., Turski Spomenici, 1348-1520, Kniga I, Sv.1, Beograd, 1940; Turski Spomenici u Skoplju", Glasnik Skopskog Nauçnog Druştva, Kniga I, Sveska 1, Skopje, 1925, 135-176; Turski Spomenici u Skoplju", Glasnik Skopskog Nauçnog Druştva, Kniga VII-VIII, Broj 3-4, Skopje, 1930, 177-192 ve diğer yayınları.

³⁶ Bojaniç-Lukaç, D., "Les mousallas dans la ville Balkanique. La culture urbaine des Balkans (XV-XIX siecies), 3 Beograd 1991, s. 73-85.

³⁷ Tihic, S., Islamska Umjetnost na Tlu Jugoslaviye, Svijet Islama, Yugoslovenska Revija – Beograd, 1979, s. 305-324.

³⁸ Kanetaki, Eleni, Yeni Hamam. E. Brouskari içinde, Ottoman Architecture in Greece. Athens: Hellenic Ministry of Culture. Komotini, 2008 ve diğer yayınları.

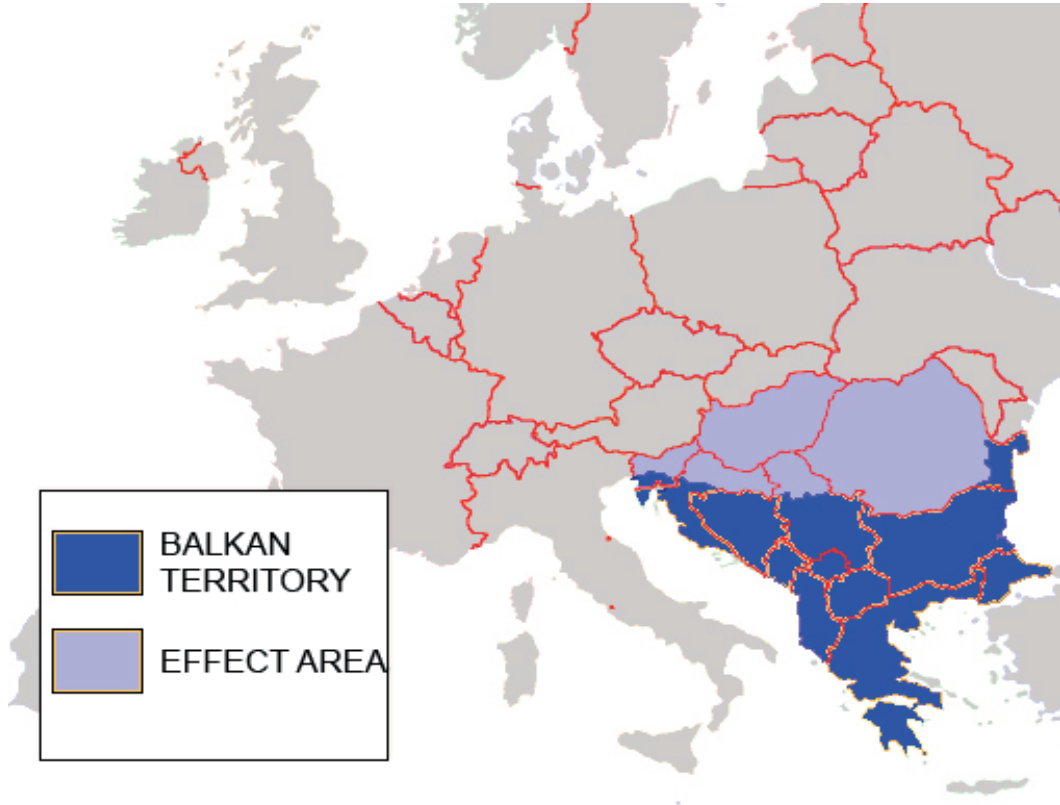
³⁹ Hermes Balducci, Rodos'ta Türk Mimarisi, TTK, (Çev. Celalettin Rodoslu), Ankara, 1945.

⁴⁰ Lovry, W. Heart, Aslına Dönüş, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları: Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler, İstanbul, 2011 ve diğer yayınları.

⁴¹ Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimarisi, Cilt I-IV, Kitap 1-6, İstanbul, 1981- 1982; Ayverdi Külliyyatı olarak adlandırdığımız bu eserde söz konusu Balkan ülkelerinde ismi geçen yapıların kaydı verilmiştir. Ancak arazi çalışmasında dönemin siyasi ve idari konjonktürüne bağlı olarak bazı ülkelere gidilememiştir. Gidilen ülkelerde de sadece izin verilenlere gidilmiş, buna dönemin teknolojik imkânsızlıklarını da ekleyecek olursak mevcut yapıların tamamı incelenememiştir. Ancak bu alanda çalışacak yeni araştırmacılar içinde Ayverdi'nin külliyyatı birinci el kaynak olma özelliğini kaybetmemiştir.

⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı, Balkan Ülkeleri 1913 Bükreş Antlaşması.

Müftülüğüne iade edilmiş ve devam eden davalar vardır. Makedonya'da kısmen bu hukuki işlem başlatılmış diğer ilgili ülkelerde ise başlatılması için zamanı geldiğinde müracaatı yapılacaktır. Burada diğer bir husus da, tamamlanan bu çalışmaların kitap haline getirilerek, bu alanda araştırma yapmak isteyen genç araştırmacılara yeni araştırma konularını belirlemesine yardımcı olmak gibi bir gayesi de vardır. Yapılan bu çalışmaların ilk semeresini Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı adına yayınlanan "Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserlerinin Envanteri" adlı iki ciltlik eserdir (İbrahimgil-Keleş, 2016, s.18)⁴³. Bu eserde 1.000'in üzerinde vakfiye veya arşiv belgesi incelenmiş, günümüzde ayakta olan 518 yapı yerinde incelenerek envanteri çıkarılmıştır. Kitapta günümüzde ayakta olmayan ancak yerleri tespit edilen yapılara ait vakıf eserleri ve bu eserlere ait vakıf malları da günümüz Türkçesi ile verilmiştir. Yerinde inceleyip envanteri çıkarılan bazı yapıların ise arşiv belgeleri bulunamamıştır. Kitapta ayakta olan veya yıkılan toplam 756 yapının envanter bilgileri yer almaktadır.

Balkan Ülkelerinde (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Macaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan) 1995 yılından itibaren özetleyecek olursak; Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, TBMM, İRCİCA, Türk Tarih Kurumu, Girit Mübadilleri Derneği ve Diyanet İşleri Başkanlığı adına yürüttüğümüz projeler sayesinde söz konusu ülkelerin tamamında yüzey arazi araştırmalarımızı yaptık. 2012-2017 yılları arasında Balkan ülkelerinde eksik kalan arazi envanter çalışmalarımızın yanında, arşiv araştırmalarına da hız vererek eksikliklerimizi tamamladık. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından başlatılan kapsamlı bir proje ile Bulgaristan, Makedonya, Karadağ ve Hırvatistan, Arnavutluk ve Yunanistan'daki Osmanlı yapılarına ait vakfiye ve arşiv belgeleri eklenerek elimizde muazzam bir arşiv oluştur. Her yapının arazideki mevcut durumunu anlatan tarihçesi ve mimari tanımı, kitabesinin okunuşu, farklı dillerde yazılı literatürün taranması, fotoğraf ve çizimlerinin yanında vakfiyenin orijinal ve bazılarının da yeni harflere çevrilmiş hali ile Türkçe özeti verilerek dosyaları hazırlanması, çok disiplinli (Sanat Tarihçisi, Mimar ve Arşiv Uzmanı gibi) bir çalışmanın ürünüdür. Sanat Tarihçi ve mimardan oluşan çekirdek ekibimiz arazide takriben 4.000 yapıyı yerinde incelemiş ve çizimleri varsa kontrol edilmiş, çizimleri olmayanların da ölçüleri alınarak plan ve kesitleri hazırlanmıştır. Projelerde arşiv uzmanı nezdinde çalışan ekip ise şu ana kadar takriben 5.000'in üzerinde vakfiye veya arşiv belgesi incelenmiştir. Bildirimizde ülkeler bazında, Türk vakıf eserlerinin arşiv kayıtlarında ve arazide mevcut durumunu yansıtan tablolarda yapı türüne göre tasnifleri yapılmış ve istatistiki rakamlar verilmiştir. Ayrıca kullanım amaçlarına göre grafik oranları gösterilmiştir.

Balkan ülkelerinin tamamında Osmanlı'nın hâkim olduğu dönemde inşa edilen vakıf, kamu ve askeri amaçlı eserlerin sayısı **15.846**'dir (Ayverdi: 1981- 1982).⁴⁴ Bugüne kadar on bir Balkan ülkesinde (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Macaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan) arazide yaptığımız araştırmalar sonucunda **4.500- 5.000** yapının ayakta olduğu tespiti yapılmıştır.

Balkan ülkelerinde Osmanlı vakıf eserlerinin durumunu gösteren tablo ekte sunulmuştur:

Balkan Ülkeleri	İnşa Edilen	A y a k t a Kalan	Oran
Arnavutluk	1015	230	% 20
Bosna-Hersek	3560	926	% 18
Bulgaristan	3339	628	% 16
Hırvatistan	241	54	% 22
Karadağ	222	137	% 43
Kosova	361	225	% 61
Macaristan	724	41	% 06
Makedonya	1413	584	% 34
Romanya	291	140	% 38
Sırbistan	909	182	% 18
Yunanistan	3771	756	% 20
TOTAL	15.846	3.903	% 15

⁴⁴ Ayverdi, E:H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt I-IV, Kitap 1-6, İstanbul, 1981- 1982

1- ARNAVUTLUK

Arnavutluk, 1463' de Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır (Meksi: 1977, s.125; .Strazmiri – Nalbani – Ceka: 1973, s.7)⁴⁵ . Osmanlı Döneminde Arnavutluk' un 9 kazası bulunmaktaydı. Arnavutluk 1940 – 1990 yılları arasında katı bir komünizm döneminden geçirmiştir. Bu dönemde her çeşit dini düşünce ve dini hayat yasaklandığı gibi, bütün dini yapılara karşı uygulanan bir tahribat da vardır. Haliyle, bu tahribattan Türk yapıları da nasibini almıştır. Birçok cami, tekke, medrese, imaret, han ve hamam yapısı ya yıkılmış yâda farklı amaçlar için kullanılmıştır. Örneğin Tiran'daki Ethem Bey Camii ve Berat'taki II. Beyazıt Camii basket sahası, Gjirokastra'daki kale hapishane, Tiran Bektaşî Tekkesi kimsesiz yaşlıların yurdu olarak kullanılmıştır. Ayakta bıraktıkları sivil mimari örneklerimizden saray, konak ve ev gibi yapıları da kendi ulusal mimarileri olarak takdim etmektedirler. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak Arnavutluk' ta toplam 1.015 yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır (Ayverdi:1981, s. 420).⁴⁶

Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi eserlerinin kullanım amacına göre durumunu gösteren tablo:

ARNAVUTLUK		
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYITLARINDA ESER SAYISI
DİNİ YAPILAR	CAMİ-MESCİT	482
	TEKKE	144
	TÜRBE	38
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	28
	MEKTEP	111
TİCARİ YAPILAR	HAN	123
ASKERİ YAPILAR	KALE	9
	KULE-OCAK	4
SOSYAL YAPILAR	İMARET	9
	HAMAM	18
	SAAT KULESİ	3
	KÖPRÜ	18
	ÇEŞME	13
	KONAK-SARAY	15
TOPLAM		1015

⁴⁵ Aleksander Meksi, "Arhitektura Dhe Restaurimi i Xhamise Se Haxhi Ethem Beut Ne Tiran", Monument, S.14, Tiran 1977, s.125 ; B.Strazmiri, H.Nalbani, N. Ceka, Monumente Te Arkitektures Ne Shqiperi, Tiran.1973, s.7

⁴⁶ Ayverdi, a. g. e., C.4, s. 420.

2- BOSNA-HERSEK'TE OSMANLI DÖNEMİ MİMARİSİ

Bosna- Hersek, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463' de Türk idaresine katılmasına rağmen (Hancıç: 1992, s.16)⁴⁷ , bölgede Türk kültürü ve hâkimiyetinin yerleşmesi, ancak 16. yüzyılın ilk yarısında veya başka bir deyişle Türk - Macar savaşlarından sonra gerçekleşebilmiştir (Şabanoviç: 1958, s.28)⁴⁸ . Bosna- Hersek'te Osmanlının ilk hâkim olduğu yıllarda birer küçük yerleşim yeri olan Saraybosna, Mostar, Travnik, Poçitel, Stolaç, Banyaluka, Bihaç ve Zvornik iktisadi ve ticari hayatın artmasıyla kısa bir dönemde büyük şehir görünümüne gelmişlerdir (Paşiç: 1994, s.206; Müjezinoviç:1998, s. 9)⁴⁹ . Osmanlı Devleti askeri idari yönde ağırlığını gösterirken, buna karşılık Vakıf Müesseseleri müstakil olarak halkın dini, sosyal, kültürel ve ticari alanlarında ihtiyaçlarını karşılayacak vakıf eserleri inşa etmekle uğraşmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak Bosna-Hersek'te toplam 3541 yapı inşa edildiği belirtilmiştir (Ayverdi:1981,s.247)⁵⁰ . Arazi çalışmalarımız tamamlanmadığından günümüzde ayakta olan yapıların istatistiki durumunu tabloda veremiyoruz.

Bosna-Hersek'te Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

BOSNA - HERSEK		
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI
DİNİ YAPILAR	CAMİ-MESCİT	1182
	TEKKE	75
	TÜRBE	135
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	76
	MEKTEP	874
	DARÜL-KURRA	2
	RÜŞTİYE	2
	KÜTÜPHANE	6
TİCARİ YAPILAR	HAN	622
	BEDESTEN	2
	ARASTA	4
	KERVANSARAY	8
ASKERİ YAPILAR	KALE	64
	KULE-OCAK	135
SOSYAL YAPILAR	HAMAM	9
	ÇEŞME	45
	İMARET	146
	KÖPRÜ	121
	SU KEMERİ	1
KAMU YAPILARI	SARAY	3
	SAAT KULESİ	24
	HÜKÜMET KONAĞI	5
TOPLAM		3541

⁴⁷ A. Hancıç, "16.yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış", Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1992, s.16.

⁴⁸ H. Şabanoviç, Postanak i Razvoj Sarajevo, Sarajevo 1959, s. 28.

⁴⁹ A. Paşiç, İslamic Architecture in Bosnia and Herzegovina, İstanbul, 1994, s.206; M. Mujezinoviç, İslamska Epigrafika Bosne i Hercegovine, Kn. 1, Sarajevo 1998, s. 9.

⁵⁰ Ayverdi, a.g.e., C.2, s. 247;

3- BULGARİSTAN

Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetinden sonra Türk eserine karşı gözle görünür bir tahribat olmuştur. Ayakta kalabilenler, Türk ve Müslüman soydaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı Filibe (Plovdiv), Küstendil, Haskovo, Harmanlı, Kırçali, Mestanlı, Paşmaklı, Pazarcık, Kızanlı, Aytos, Razgrad, Şumnu ve yabancı diplomasinin olduğu Sofya şehir merkezlerindeki gözde yapılardır. Bulgaristan'da anıtsal ve mimari açıdan önem arz eden yapılar arasında: Filibe Hüdavendigar Camii, Şehabuddin Paşa-İmaret Camii ile Hacı Hasan-zade Hamamı; Sofya Banyası (Seyfullah Efendi) Camii, Küstendil Fatih- Kanuni Camii ile İshak Paşa köprüsü; Şumnu Şerif Halil Paşa Camii, Medresesi, Kütüphanesi; Yanbolu Bedesteni, Hasköy Otman Baba Türbesi; Svilengrad Cısr-i Mustafa Paşa Köprüsü; Razgrad-İsperih Demir Baba Türbesi; Balçık'ta Akyazılı Tekke ve türbesini sayabiliriz. Arşiv kayıtlarında, Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde (1371-1912 yılları arasında) 3.339 vakıf eserinin inşa edildiği tespiti vardır (Ayverdi: 1982, s. 16)⁵¹. Ancak günümüze kadar ayakta kalan vakıf eserlerinin sayısı 476'dır.

Bulgaristan'da inşa edilmiş Türk eserlerinin kullanım amaçlarına göre dağılımı şu şekildedir:

BULGARİSTAN				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	CAMİİ-MESCİT	2356	146	6%
	TEKKE	174	8	5%
	TÜRBE	27	30	
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	142	5	4%
	MEKTEP	273	9	3%
	DAR-ÜL KURAN OKULU	2		
	KÜTÜPHANE	2	2	100%
	RÜŞTİYE		2	
TİCARİ YAPILAR	HAN	116	5	4%
	KERVANSARAY	16	3	19%
	BEDESTEN	3	4	
	ARASTA	1		
	ÇUHA FABRİKASI		2	
	DEĞİRMEN		1	
SOSYAL YAPILAR	DEBBAHANE		1	
	İMARET	42	2	5%
	HAMAM	113	36	32%
	KÖPRÜ	24	75	
	ÇEŞME	36	54	

ASKERİ YAPILAR	KALE	5	4	80%
	KULE	1	3	
	TABYA		3	
	KIŞLA		2	
	DEBBOY		1	
	TOPHANE		1	
	CEPHANE		1	
	BARUTHANE		6	
	ZİNDAN		1	
	KUMU YAPILARI	SAAT KULESİ	2	29
HASTANE		1	2	
SARAY		3	1	33%
İDARİ BİNA			4	
HÜKÜMET KONAĞI			4	
TELGRAFHANE			2	
TREN İSTASYONU			1	
SİVİL YAPILAR	KONAK		26	
	MSAFİRHANE		1	
TOPLAM		3339	479	14%

Gerek tablo ve grafik göstergelerden de görüldüğü üzere Bulgaristan'da Türk Eserlerine karşı yapılan tahribat dini ve eğitim yapıları üzerine olduğu görülmektedir. Özellikle Cami, tekke, medrese, mektep, kütüphane gibi yapılar üzerine tahribat hat safhadadır. Sosyal ve Kamu amaçlı köprü, çeşme, hamam gibi yapılar ise Osmanlı idaresinden sonra da kullanıldığından bu eserler üzerine tahribat daha azdır. Savunma amaçlı kale, kule, kışla, tabya, baruthane gibi yapılar vakıf eseri olmadığından arşiv kayıtları yoktur. Ancak arazide yapılan çalışmalarda bu yapıların da tespiti yapılmıştır.

4- HIRVATİSTAN

Hırvatistan'da iki asırdan fazla Osmanlı hâkimiyeti döneminde, gerek arşiv gerekse literatür çalışmalarında yapılan araştırmalar sonucunda, bölgede 241 eserin inşa edildiği tespit edilmiştir (Ayverdi:1981, s.8). Bu rakam, yerli ve yabancı arşivlerde şimdiye kadar yapılmış ve yayınlanmış eserlerden faydalanılarak ortaya çıkmıştır. Bizim çalışmamız ise, arşivlerde elde edilen bu veriler doğrultusunda arazide mevcut durumu tespit etmektir. Bu sebeple bizim çalışma arşiv çalışmasından çok bir arazi çalışmasıdır. Arşiv kayıtlarında ismi geçen bu eserlerden bir kısmı daha Osmanlı hâkimiyeti döneminde yok olmuş, diğer önemli bir kısmı Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinden sonra Avusturya idaresinin gazabına uğramış, geriye kalan kısım ise, bilgisizlik, görgüsüzlük ve siyasi çıkarlar uğruna kasıtlı olarak yıkılmıştır. Bütün bu olumsuz şartlardan kurtulmayı başaran ve ayakta kalmaya direnen çok az sayıda eser günümüze gelebilmiştir. Arazi çalışmasında tespit edilen eserlerin sayısı 52'tir. Ayakta kalmayı başaran eserlerin büyük bir kısmı harap durumda, birkaç tanesi restore edilip turistik amaçlar için kullanılmaktadır. Ayakta kalan eserlerin çoğu kale, kule, kamu yapıları, hamam, köprü ve birkaç camidir. Bu durum, Hırvatistan'da Osmanlı-Türk eserlerine karşı işlenen tahribatı gözler önüne sermektedir. Eserler her geçen gün de siyasi maksatlı uygulamalar, sahipsizlik, bilinçsizlik ve bakımsızlık gibi sebeplerle yok olmaya devam etmektedir.

Hırvatistan'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

HIRVATİSTAN				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	CAMİ-MESCİT	102	6	6%
	TEKKE	12	-	-
	TÜRBE	5	2	40%
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	6	-	-
	MEKTEP	19	-	-
TİCARİ YAPILAR	HAN	18	2	11%
	KERVANSARAY	1	1	100%
ASKER YAPILAR	KALE	38	16	42%
	KULE	11	9	82%
	KIŞLA	-	1	-
	HİSAR	-	2	-
	CEPHANE	-	1	-
SOSYAL YAPILAR	HAMAM	8	2	25%
	KÖPRÜ	6	4	67%
	ÇEŞME	15	2	13%
	KARANTİNA BİNASI	-	1	-
	KARAKOL	-	1	-
SİVİL YAPILAR	KONAK	-	2	-
TOPLAM		241	52	22%

5- KARADAĞ

Karadağ, başlangıçta İskenderiye (İşkodra / Shkodra) Sancağına bağlanmıştır. 1513 tarihinden 1529 tarihine kadar müstakil bir sancak idi (Djurdjev: 1939, s.164-165)⁵². Bu dönemde sancak beyi de eski hanedan ailesinden Çrnojeviç İskender Bey'dir. Bunun ölümünden sonra yine İşkodra Sancağına bağlanmıştır. 1566- 1576 yılları arasında ise Dukakin (Prizren) Sancağına tabi olmuştur. Bu tarihten sonra tekrar İşkodra Sancağına girmiştir (Hacıbeğiç: 1976, s.69)⁵³. 16. Yüzyılın sonunda birkaç defa müstakil sancak olmasına rağmen, Osmanlı Tahrir defterlerine göre 17yüzyılda Karadağ tekrar İşkodra Sancağına katılmıştır (Hacıbeğiç, 1950, s. 23-24)⁵⁴. Balkan ülkelerinde Osmanlı Döneminde inşa edilen ve günümüze kadar ayakta kalan mimari eserler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, bu bildirimizde asıl konumuz olan Karadağ'da Osmanlı Dönemi vakıf eserleri üzerine durmak gerekir. Türkiye Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak Karadağ'da Osmanlı Döneminde inşa edildiğine dair toplam 222 vakıf eserinin arşiv kaydı bulunmaktadır (Turan-İbrahimgil: 2004, s.170)⁵⁵.

Karadağ'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

KARADAĞ			
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYIT SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI
DİNİ YAPILAR	Cami	107	59
	Tekke	14	14
	Türbe	3	13
EĞİTİM YAPILARI	Medrese	8	4
	Mektep	23	5
	Darül-Kurra	1	-
	Darrül-Hadis	2	-
TİCARİ YAPILAR	Han	25	8
	Kervansaray	2	-
	Bedesten	1	-
ASKERİ YAPILAR	Kale	6	7
	Kule	2	6
SOSYAL YAPILAR	Hamam	3	8
	Köprü	23	7
	Saat Kulesi	1	5
	Su Kemerli	1	1
GENEL TOPLAM		222	137

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı adına yürütülen "Karadağ'da Osmanlı Vakıf Eserleri Arazi Projesi" kapsamında 2014 yılında yapılan arazi çalışmasında, Podgorica, Stari Grad Bar, Ulcin, Akova (Rozaj), Berane, Plav, Gusinje, Taşlıca (Plevja), Bjelo Polje, Cetinje, Nikşiç, Prepolje, Hersek Novi, Budva ve Tivat şehirleri ile bunlara bağlı ilçe ve köylerdeki yapıların yerinde tespiti yapıldı. Proje kapsamında adı geçen bölgelerde 47 cami ve mescit, 6 han, 8 türbe, 6 tekke, 7 hamam, 5 kale, 3 kule, 2 mektep, 4 saat kulesi, 3 kule, 5 köprü, 2 baruthane, 2 konak ve 6 çeşme olmak üzere takriben 100'ün üzerinde yapı yerinde incelendi. İncelediğimiz yapıların önemli bir bölümünün ölçüleri alınarak palan ve kesit çizimleri hazırlandı.

⁵² Djurdjev, Branislav, Crnogorski Sandzak Pod Skender-begom Crnojevičem, (1513-1529), Historija Naroda Jugoslavije, Tom II, Zagreb, 1939, s. 164-165

⁵³ Hacıbeğiç, Hamit, Grbaly Hakkında Türk Vesikalari, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı, TTK Basımevi, Ankara, 1976, (s.67- 90), s. 69.

⁵⁴ Hacıbeğiç, Hamit, Nekoliko Turski Dokumenta o Grblju u XVII stoljeću, POF, Br.1, Sarajevo, 1950, s. 23-50.

⁵⁵ Ö.Turan-M.Z.İbrahimgil, Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, Ankara 2005,s.170

6- KOSOVA

Kosova 1389'daki "Kosova Muharebesi" ile Türk idaresine katılmıştır. Arnavut ve Türk nüfusun çoğunlukta yaşadığı Kosova'da hemen her şehir ve kasabada Türk eserlerini görmek mümkündür. Günümüzde kısmen de olsa Türk şehir dokusunu hala koruyan Prizren, İpek ve Cakova şehir merkezleri vardır. Son 1999'daki savaşta kısmen tahrip olan yapıların sayısı 30'dur. Bu savaşta en fazla hasar gören İpek, Cakova, Gilan ve Mitroviçe'deki yapılardır. Kosova'da arşiv kayıtlarında tespit edilen 576 yapıdan ayakta kalanların sayısı sadece 222'dir.

Kosova'da Osmanlı Dönemi Eserlerin kullanım amacına göre durumunu gösteren Tablo:

KOSOVA				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	KÜLLİYE	26	17	65%
	CAMİİ	233	66	28%
	TEKKE	24	9	38%
	TÜRBE	42	9	21%
	NAMAZGÂH	-	2	
	HAZİRE	-	16	
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	24	5	21%
	MEKTEP	33	5	15%
	KÜTÜPHANE	8	3	38%
	RÜŞTİYE	4	4	100%
TİCARİ YAPILAR	HAN	33	2	6%
	ARASTA	4	3	75%
	DEBBAHANE	3	2	67%
SOSYAL YAPILAR	HAMAM	14	6	43%
	KÖPRÜ	14	9	64%
	İMARET	3	-	
	ÇEŞME	58	17	29%
ASKERİ YAPILAR	KALE	8	6	75%
	KULE-OCAK	1	1	100%
	REDİF	2	1	0%
	KIŞLA	5	4	80%
KAMU YAPILARI	SAAT KULE	7	5	71%
	HASTANE	4	2	50%
	TRAFİO	-	1	
	SARAY	2	2	100%
	ISLAHANE	1	1	100%
	BELEDİYE BİNASI	1	1	100%
	HÜKÜMET KONAĞI	2	3	-
	POSTANE		1	-
SİVİL YAPILAR	KONAK	14	14	100%
	KULE-EV	6	6	100%
TOPLAM		576	222	39%

1- MACARİSTAN

Macaristan'da 16. ve 17. Yüzyılda süren Türk hâkimiyeti 150 yıla yakın bir süre devam etmiştir. Macaristan'ın Türk hâkimiyetinden sonra Avusturya'nın Habsburg İmparatorluğu idaresine girmesiyle Türk eserlerinin çoğu yıkılmıştır. Günümüzde arşiv kayıtlarındaki 644 yapıdan kısmen veya tamamen ayakta olan yapı sayısı 41'tir. Ayakta olan cami örneklerinden bir kısmı müze, birkaçı kiliseye dönüştürülmüş, geriye kalanları da farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Macaristan'da ayakta kalabilen önemli yapılar arasında Budapeşte'de kiliseye dönüştürülen Toygun Paşa Camii duvar izleri, Gül Baba Türbesi, Peç Gazi Kasım Paşa ve Yakovalı Hasan Paşa Camileri ile İdris Baba Türbesi, Szigetvar Kaleiçi Camii ve şehir merkezinde kiliseye dönüştürülen Ali Paşa Camii ve Egride minare yapısını sayabiliriz.

Macaristan'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

MACARİSTAN				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	CAMİ	200	8	4%
	TEKKE	39	3	8%
	TÜRBE	23	3	13%
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	40	1	3%
	MEKTEP	85	-	
	DARÜL-KURRA	1	-	
TİCARİ YAPILAR	HAN	39	1	3%
	KERVANSARAY	1	-	
ASKERİ YAPILAR	KALE	31	7	23%
	KULE-OCAK	2	2	100%
SOSYAL YAPILAR	İMARET	2	-	
	HAMAM	32	12	38%
	KÖPRÜ	1	1	100%
	ÇEŞME	135	2	1%
	SU KEMERİ	1	-	
	DARÜŞŞİFA	1	-	
KAMU YAPILARI	SARAY	2	-	
	SAAT KULESİ	1	1	100%
SİVİL YAPILAR	SARAY-KONAK	8	-	
TOPLAM	TOPLAM	644	41	6%

8- MAKEDONYA

Yapılan araştırmalar neticesinde Osmanlı döneminde Makedonya'da toplam 1.413 yapının inşa edildiğini, ancak günümüze kadar ise sadece 484 yapının ulaştığı tespit edilmiştir. Makedonya Anıtları Koruma Enstitüsü'nde 225 Türk eserinin tescil kaydı bulunmaktadır. Bu tescil edilen Türk eserlerinden sadece 107 tanesi devlet koruması altındadır. Diğer geriye kalan 118 eser ise kültür varlığı niteliğinde olup korunacak eserler statüsünde değildir. Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Makedonya Milli Arşivi ve mahalli vakıf kuruluşlarında incelenebilen vakfiye ve defter kayıtlarından, Makedonya'da mimari değeri olan 1.413 yapının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerin 818'i dini, 151'i eğitim, 124'ü ticaret, 16'sı askeri, geriye kalan 134 tanesi ise sosyal yapılardır (Turan-İbrahimgil: 2004, s.18).⁵⁶ Hala incelenmemiş vakfiye ve vakıf kayıtları olabileceği ihtimali göz önüne alınacak olursa verilen bu sayının daha da artabileceğini tahmin ediyoruz.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi Eserlerin Durumunu Gösteren Tablo:

MAKEDONYA				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŐIV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	KÜLLİYE	-	31	
	CAMİİ	765	155	20%
	TEKKE	77	15	19%
	TÜRBE	42	57	
	NAMAZGÂH	-	1	
	HANİKÂH	-	1	
	HAZİRE	-	59	
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	67	4	6%
	MEKTEP	132	10	8%
	OKUL	-	2	
	KÜTÜPHANE	5	-	
TİCARİ YAPILAR	HAN	65	10	15%
	ARASTA	1	2	
	KERVANSARAY	6	-	
	BEDESTEN	3	3	100%
SOSYAL YAPILAR	HAMAM	40	36	90%
	ŐİFAHANE	9	-	
	MATBAA	1	-	
	KÖPRÜ	20	14	70%
	İMARET	13	2	15%
	SU KEMERİ	1	1	100%
	ŐADIRVAN	-	2	
	ÇEŞME	123	23	19%
ASKERİ YAPILAR	KALE	6	5	83%
	KULE	8	10	
	DARPHANE	3	-	
	CEPHANE	-	1	
	KİŐLA	6	3	50%
KAMU YAPILARI	SAAT KULE	10	13	
	VALİ KONAĞI	-	2	
	ISLAHANE	-	1	
	POSTANE	1	1	100%
SİVİL YAPILAR	KONAK	9	20	
TOPLAM		1413	484	34%

9-SIRBİSTAN

Sırbistan'da beş asra yakın Osmanlı hâkimiyeti döneminde, Türkiye'de Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki kayıt defterlerine dayanarak 910 yapının inşa edildiği bilinmektedir. Arşivlerde kayıtları tespit edilen bu yapıların kullanım amacına göre dağılımı: dini (cami, tekke türbe vd), eğitim (medrese, mektep vd); ticari (han, bedesten, kervansaray vd), sosyal (hamam, köprü, çeşme vd), sivil (konak, saray, ev vd); kamu (saray, gümrük binası, postane vd); askeri (kale, kule, kışla vd) yapı türlerini sayabiliriz. Bu bilgi tablo 1'de daha detaylı bir şekilde gösterilmiştir. 2005-2006 yılları arasında Sırbistan'ın genelinde yaptığımız envanter çalışmasında, kısman veya tamamen ayakta olan 162 yapı tespit edilmiştir. Günümüzde ayakta olan bu eserlerden büyük bir kısmı Sırbistan Kültür Bakanlığı tarafından tarihi eser statüsünde tescil edilmiş ve koruma altındadır. Ancak hala tescil edilmeyen yapılar da vardır.

Sırbistan'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

SIRBİSTAN				
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI	YÜZDE
DİNİ YAPILAR	CAMİ	377	35	9%
	TEKKE	66	8	12%
	TÜRBE	13	10	77%
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	60	5	8%
	MEKTEP	98	2	2%
	DARULKURRA VE HADİS	2	-	
TİCARİ YAPILAR	HAN	75	5	7%
	KERVANSARAY	1	-	
	BEDESTEN	-	1	
	ARASTA	-	1	
	ÇUHA FABRİKASI	-	1	
ASKERİ YAPILAR	KALE	11	18	
	HİSAR	3	1	33%
	KULE-OCAK	2	4	-
	BURÇ	1	2	-
	DARPHANE	1	-	-
	BARUTHANE	1	4	-
	KIŞLA	-	2	-
	CEPHANE	-	1	-
	DEBBOY	-	1	-
SOSYAL YAPILAR	İMARET	9	1	11%
	HAMAM	46	26	57%
	ÇEŞME	86	14	16%
	KÖPRÜ	42	5	12%
	SU KEMERİ	1	-	-
	SEBİL	-	1	-
KAMU YAPILARI	SARAY	2	2	100%
	SAAT KULESİ	2	2	100%
SİVİL YAPILAR	KONAK	10	10	100%
TOPLAM	TOPLAM	909	162	18%

10- ROMANYA

Ayverdi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak yaptığı araştırmada Romanya'da Türk hâkimiyeti döneminde toplam 291 yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır (Ayverdi: 1981, s.28)⁵⁷. Bu eserlerden günümüze takriben 130'a yakın yapı gelebilmiştir. Burada ayakta kalabilmiş Türk eserlerinin çoğu Köstence, İshakça ve Mecitli, Babadağ bölgelerindedir. Günümüzde ayakta kalabilmiş önemli yapılar arasında Köstence Gazi Bali Bey ve Hünkâr Camileri ile Bayram Dede Türbesi, Babadağ Sarı Saltuk Türbesi ve Gazi Ali Paşa Camii ve türbesi, Mangalya Esmâ Han Sultan Camii ve Mecidli'de Sultan Abdülmecid Camii'dir. Romanya'da kısa sürelerle iki defa yaptığımız yüzey araştırmasında ülkenin tamamında Osmanlı vakıf eserleri incelenememiştir. Bu sebeple genel tabloda ayakta olan eserlerin türlerine göre sayıları verilememiştir.

Romanya'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

ROMANYA		
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYDI OLAN ESER SAYISI
DİNİ YAPILAR	CAMİ	165
	TEKKE	7
	TÜRBE	7
EĞİTİM YAPILARI	MEDRESE	11
	MEKTEP	37
TİCARİ YAPILAR	HAN	20
ASKERİ YAPILAR	KALE	10
	KULE	2
SOSYAL YAPILAR	HAMAM	18
	ÇEŞME	8
	İMARET	2
	KÖPRÜ	2
	SAAT KULESİ	2
TOPLAM	TOPLAM	291

11-YUNANİSTAN

Yunanistan'ın ana kara bölgesi 1385 yılındaki Selanik Savaşında, Ege Adalarından Rodos ve on iki ada 1522'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Akdeniz'deki Girit Adası ise 1669 yılında Osmanlı idaresine katılmıştır. Osmanlı Devletinin zayıflamasıyla birlikte 1829'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Atina ve güneyini içine alan Mora Yarım Adası yeni kurulan Yunanistan Krallığı'na terk edilmesi ve ardından Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile Yunanistan'ının ana kara ve Ege ve Akdeniz adalarının büyük bir bölümü Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesinden önce Türk nüfusunun Balkanlarda yaşadığı en yoğun ülkelerden biriydi. Balkanlarda Yunanistan'ın Türk idaresine en erken katılan ülkelerden biri olması sebebiyle sayı itibarıyla en fazla Türk eserinin bu ülkede inşa edildiği görülmektedir. Türk eserlerinin yoğun olarak bulunduğu şehirler arasında anakarada Selanik, Vardar Yenicesi, Kavala, Gümülcine, Dimetoka, İskeçe, Karaferye, Yenişehir (Larisa), Yanya, adalardan ise Rodos, İstanköy ve Midilli adalarındaki aynı adlı şehir merkezleri ile Girit Adasında Kandiye, Hanya ve Resmo şehirlerini sayabiliriz.

Yunanistan'da Osmanlı Dönemi Eserlerinin Durumunu Gösteren Tablo:

YUNANİSTAN			
FONKSİYON	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYIT ESER SAYISI	AYAKTA OLAN ESER SAYISI
DİNİ YAPILAR	Cami-Mescit	2336	245
	Tekke	307	17
	Türbe	30	40
	Namazgâh	-	3
	Hazire	-	10
EĞİTİM YAPILARI	Medrese	182	6
	Mektep	315	9
	Darül-Kurra	7	3
	Okul	-	20
	Rüştiye	-	2
	Kütüphane	-	3
TİCARİ YAPILAR	Han	171	5
	Bedesten	-	3
	Arasta	-	2
	Kervansaray	10	-
	Değirmen	-	5
	Tütün Deposu	-	2
	Fırın	-	1
	Zeytin Fabrikası	-	6
ASKERİ YAPILAR	Kale	22	57
	Kule	-	13
	Kışla	-	12
	Baruthane	-	3
	Tabya	-	2
	Tersane	-	3

SOSYAL YAPILAR	İmaret	65	4
	Hamam	134	44
	Köprü	25	14
	Saat Kulesi	5	13
	Su Kemerli	6	3
	Çeşme	152	144
	Sebil	4	4
	Sarnıç	-	6
	Çamaşırhane	-	3
	Vali Konağı	-	1
KAMUSAL YAPILAR	Gümrük Binası	-	5
	Hastane	-	9
	Hapishane	-	4
	Mahkeme Binası	-	5
	Karakol Binası	-	2
	İdari Bina	-	28
SİVİL YAPILAR	Saray	-	3
	Konak	-	34
TOPLAM		3771	756

Yunanistan'da beş asırdan fazla Türk hâkimiyeti döneminde toplam 3771 eser inşa edilmiştir. ⁵⁸ Bunlardan günümüze gelebilen yapıların sayısı 750 civarındadır. Günümüzde ayakta kalabilmiş yapıların çoğu Türklerin yoğun olarak yaşadığı Batı Trakya bölgesidir. Yunanistan'daki Türk eserleri Erken Osmanlı mimari özelliklerini taşımaktadırlar. Bildirimizde, Yunanistan'da Türk vakıf eserlerinin arşiv kayıtlarında ve arazide mevcut durumunu yansıtan tablolarla yapı türüne göre tasnifleri yapılmış ve istatistikî rakamlar verilmiştir. Ayrıca kullanım amaçlarına göre grafik oranları gösterilmiştir.

Genel tablodan görüleceği üzere Yunanistan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserlerinde esas tahribat dini ve eğitim yapılarında olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtlarında 2.673 yapıdan günümüzde ayakta kalabilen sadece 315 yapı vardır. Asıl tahribat da cami, mescit ve tekke yapıları üzerindedir. Dini yapılardan günümüzde ayakta kalan sadece % 9'dur. Batı Trakya ve Adalar hariç, Yunanistan'ın ana kara bölgesinde sembolik anlamı olan minareye rastlamak mümkün değildir. Ayakta olan camilere ait minarelerin tamamı yıkılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Balkanlar, derin tarihsel ve sosyal-kültürel bağlar ile ekonomik ve siyasal ilişkiler bakımından Türkiye için son derece önemli bir coğrafyadır. Balkan coğrafyası, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan penceresidir. Balkanlarda Türk eserlerinin durumuna genel olarak baktığımızda, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki yapılar, diğer Balkan ülkelerine nispetle daha iyi korunmuş ve bakımlıdır diyebiliriz. Balkanlar'da 1913'te Türk hâkimiyetinin çekilmesinden sonra, Türk yapılarının büyük bir kısmı zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmış; bir kısmı birkaç duvar parçası veya harabe halinde, çok az bir kısmı da eski orijinal haliyle veya tamiratlarda değiştirilerek günümüze ulaşabilmiştir. Yapıların büyük bir kısmının yok olmasında değişik tarihlerde vuku bulan savaşların, yangın ve deprem gibi tabii afetlerin yanı sıra, tarihi mirasa sahip çıkması gereken kurum, kuruluş ve kişilerin bilinçsizliğinin de rolü vardır. En önemli sebep ise, Balkan ülkelerindeki yönetimlerin şehir görüntüsünü Osmanlı varlığı ve kültürüne ait yapılardan "temizlemek" maksadıyla şehir imar planlarını bahane ederek giriştikleri kasıtlı tutumlardır.

Balkanlarda Türk eserleri, Türklerin haklı olarak iftihar kaynağı olmanın yanı sıra, aynı zamanda bölgede yaşayan insanların ve insanlığın ortak mirası ve zenginliğidir. Bu itibarla söz konusu eserlerin korunması, aslına uygun bir şekilde restore edilmesi ve kullanılması için öncelikle Türkiye ve Balkan ülkelerinin ilgili kurumlarının işbirliği içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Başlangıçta Balkanlarda envanteri çıkarılmamış Bosna-Hersek, Sırbistan, Romanya, Macaristan ve Slovakya'daki Türk eserlerinin bir envanterinin acilen tamamlanması gerekmektedir. 15-20 yıldır süren bu arazi çalışmalarında, Balkan ülkelerinde mevcut yapıların takriben % 80-85 tarandı. Osmanlı Eserlerinin Envanteri tamamlanmış olan ülkeler arasında Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Kosova, Sırbistan, Macaristan ve Karadağ'dır. Envanteri devam eden ülkelere ise Arnavutluk, Yunanistan, Romanya ve Bosna-Hersek'i sayabiliriz. Yapılan bu arazi çalışmalarında takriben 4.000-4.500 yapı yerinde incelenerek tespiti yapılmıştır. Balkan ülkelerinde Türk Kültür mirasını korumak daha etkin olunması için başta Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Başbakanlığa bağlı TİKA, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ve TTK gibi kurum ve kuruluşlardan birinin veri tabanı oluşturularak koordineli bir şekilde çalışmasına ihtiyaç vardır.

